

De vertelling van een verzwegen verleden:

Een onderzoek naar de presentatie van verhalen uit de Tweede Wereldoorlog op kastelen, buitenplaatsen en landgoederen

Carlo Valerio
16-12-2020

Inhoudsopgave

1. Inleiding	2
1.1 Introductie	2
1.2 Stage-project	3
2. Het verhaal van de plek	4
2.1 Theoretische context	4
2.2 75 jaar bevrijding vieren en herdenken: van Nationale trots naar persoonlijk verhaal	
3. Vergelijkend onderzoek van presentatiemethoden	7
3.1 Criteria voor vergelijkend onderzoek	7
3.2 Bezochte voorbeelden	8
3.2.1 Barones in Oorlogstijd - tentoonstelling op Slot Zuylen, Utrecht	
3.2.2 Airborne museum - Villa Hartenstein, Arnhem	14
3.2.3 De keizer en het Derde Rijk - Huis Doorn, Doorn	20
3.2.4 Cultuur onder Vuur - Slot Loevestein, Poederrijen	23
3.3 Andere voorbeelden	28
3.3.1 Nederland	28
3.3.2 Kunst	29
3.3.3 Digitaal	30
3.3.4 Verenigd Koninkrijk	32
3.4 Conclusie	35
4. Het verhaal vertellen op Zypendaal en Gulden Bodem	36
4.1 Het verhaal	36
4.2 Kansen voor presentatie en nader onderzoek	37
4.3 Presentatie mogelijkheden	38
4.4 Conclusie en eigen visie	39
5. Bronnen	40

1. Inleiding

1.1 Introductie

Geheime kunst depots¹, onderduikadressen, hoofdkwartieren van Duitse officieren.² Dat zijn niet direct zaken waar men aan denkt bij de Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landgoederen. Maar toch is dat de realiteit van veel van deze plekken. Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam de oorlog naar Arcadië.

Oorlog in Arcadië, 1940-1945 is een project van het Gelders Genootschap in samenwerking met de Nederlandse Kastelen Stichting. Binnen dit project zal onderzoek gedaan worden naar de wijze waarop kastelen, buitenplaatsen en landgoederen een rol hebben gespeeld in de Tweede Wereldoorlog. En wat de invloed van deze oorlog tot op heden op dit erfgoed is.

Veel Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landgoederen hebben een belangrijk Tweede Wereldoorlog verleden. De rol van de Nederlandse buitens was cruciaal voor de algehele 'kastelengeschiedenis'.³ Toch is er in de reguliere museale presentaties op kastelen, buitenplaatsen en landgoederen meestal weinig aandacht voor de Duitse bezetting. Naast de presentatie blijkt ook het wetenschappelijk onderzoek naar de kastelen, buitenplaatsen en landgoederen tijdens de oorlogsperiode nog onvoldoende.⁴ Gelukkig ziet men dat er tegenwoordig in het onderzoek naar en de presentatie van dit dadererfgoed grote stappen worden gemaakt. Er vindt een nieuwe perspectiefwisseling plaats, waardoor het thema nu voorzichtig op de onderzoeksagenda wordt gezet.⁵

Momenteel staan we op een belangrijk punt binnen het onderzoek naar kastelen, buitenplaatsen en landgoederen ten tijde van de Tweede Wereldoorlog en de presentatie hiervan. Nadat dit thema lange tijd te weinig aandacht heeft gekregen, ziet men nu een beweging waarin dit onderwerp steeds meer behandeld wordt. De huidige derde en jongere generaties kunnen nu schaamte, angst en hevige emoties ontstijgen om zo dit onverwerkte verleden in presentatie en onderzoek onder ogen te zien.

Toen ik mij begon te verdiepen in het onderwerp de Tweede Wereldoorlog op Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landgoederen kwam ik al snel bij het project Oorlog in Arcadië terecht. Ik las dat het Gelders Genootschap hiervoor nog stagiaires kon gebruiken en heb vervolgens contact opgenomen. Ik ben het Gelders Genootschap dankbaar voor het aanbieden van deze stageplek.

¹ Slot Loevestein

² Hanneke Ronnes en Conrad Gietman, "De laatste oorlog van het kasteel: kastelen en buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog". Essay 'Dag van het Kasteel 2020'

³ Ibid.

⁴ Henk Hoogeveen, "Achter de Rododendrons" (Masterscriptie, Vrij Universiteit Amsterdam, 2013)

⁵ Ronnes en Gietman, "De laatste oorlog van het kasteel"

Dit verslag is het resultaat van de werkzaamheden tijdens mijn stage bij het Gelders Genootschap.

1.2 Stage-project

Tijdens mijn stage bij het Gelders Genootschap heb ik een eigen bijdrage aan *Oorlog in Arcadië* kunnen leveren. Deze bijdrage bestaat uit een onderzoek naar de presentatiemogelijkheden van de WOII-verhalen op kastelen, buitenplaatsen en landgoederen. Zoals al eerder vermeld hebben er op de Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landgoederen veel belangrijke gebeurtenissen plaatsgevonden. Waar het echter nog aan ontbreekt is het aantal presentaties en vertellingen van dit oorlogsverleden. Veel kastelen, buitenplaatsen en landgoederen geven de voorkeur aan het vertellen van verhalen uit een andere periode dan de Tweede Wereldoorlog.⁶

Wel leek men dit jaar wat meer aandacht te schenken aan het vertellen van de Tweede Wereldoorlog verhalen op de Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landgoederen. Dit komt waarschijnlijk doordat het vijftenzeventig jaar geleden is dat Nederland werd bevrijd.

De vraag die centraal staat in mijn onderzoek is: "Hoe kunnen oorlogsverhalen van kastelen, buitenplaatsen en landgoederen in Nederland verteld worden?".

Eerst zal er een theoretische context geschept worden aan de hand van literatuur. Gevolgd door een korte geschiedenis van vijftenzeventig jaar herdenken en presenteren van Tweede Wereldoorlog verhalen. Deze geschiedenis zal ik voornamelijk baseren op literatuur van Madelon Keizer⁷, Michiel Purmer⁸ en Frank de Vree⁹.

Hierna volgt een hoofdstuk waarin een vergelijkend onderzoek van enkele presentatie methoden wordt beschreven. Eerst zal ik hier een aantal criteria voor vormen en omschrijven. Dit zijn de criteria waar ik bij mijn vergelijkend onderzoek extra aandacht aan besteed. Ik heb een aantal tentoonstellingen rondom het thema Tweede Wereldoorlog op kastelen, buitenplaatsen en landgoederen bezocht. Van deze bezoeken wordt in dit hoofdstuk verslag gedaan. Daarnaast zal ik ook kijken naar enkele andere presentatievormen, waaronder een aantal voorbeelden uit het Verenigd Koninkrijk.

⁶ Ronnes en Gietman, "De laatste oorlog van het kasteel"

⁷ Madelon Keizer en Marije Plomp, red., *Een open zenuw: Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2010)

⁸ Michiel Purmer, *Het landschap bewaard: Natuur en erfgoed bij Natuurmonumenten* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2018)

⁹ Frank de Vree en Rob van der Laarse, red., *De dynamiek van de herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2009)

Naast het presenteren en herdenken op kastelen, buitenplaatsen en landgoederen zal er soms ook geschreven worden over het presenteren en herdenken op andere plekken. Dit kan namelijk ook nuttig zijn voor de toepassing op kastelen, buitenplaatsen en landgoederen.

In het laatste hoofdstuk zal ik nadenken over een mogelijke presentatie van het Tweede Wereldoorlogs verleden van landgoed Zypendaal en Gulden Bodem in Arnhem. Hierbij zal ik de opgedane kennis uit de eerdere hoofdstukken toepassen.

2. Het verhaal van de plek

2.1 Theoretische context

Veel plekken vormen het decor voor historische gebeurtenissen en hebben een verhaal. Deze herinneringsplaatsen werden in de jaren 80 door de Franse historicus Pierre Nora ook al genoemd. Hij noemt deze plaatsen van herinnering *lieux de mémoire*.¹⁰ In Nederland schrijft Henk Wesseling over deze plaatsen van herinnering en in België wordt er gesproken van parcours van de herinnering. De gebeurtenissen, herinneringen en geschiedenis van deze plaatsen moeten ook een plaats in ons collectieve geheugen krijgen. Zo ook de verhalen die zich tijdens de Tweede Wereldoorlog op buitenplaatsen, landgoederen en kastelen hebben afgespeeld. Pas door deze verhalen te vertellen wordt het een plaats van herinnering. Materieel en immaterieel erfgoed zijn hierbij onlosmakelijk met elkaar verbonden.¹¹

Oorlogserfgoed is op te delen in verschillende categorieën. Zo doet Froukje van der Meulen dit op basis van de soort betrokkenen. Van der Meulen spreekt over heldenerfgoed, slachtoffererfgoed en dadererfgoed. Het is hierbij belangrijk om zich te realiseren dat deze termen een waardeoordeel uitdrukken. Oorlogsgebeurtenissen zijn echter niet onmogelijk in termen van 'goed' of 'fout' te beschrijven.¹² Veel oorlogserfgoed zou met meer nuance benaderd moeten worden. Deze nuance is belangrijk in de verwerking en de omgang met oorlogserfgoed.

Een andere manier van categoriseren kan er een op basis van huidig eigenaarschap zijn. Deze categorisatie is handig als men iets met de presentatie van het oorlogsverleden op het erfgoed wil doen. Zo zullen particulieren die oorlogserfgoed bezitten anders handelen dan TBO's die in het bezit zijn van dit soort erfgoed.

¹⁰ Pierre Nora, "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire" *Special Issue: Memory and Counter-Memory*, nr. 26 (voorjaar 1989): 12.

¹¹ "Immaterieel erfgoed als proeftuin van een mondialiserende samenleving" Kennisagenda 2017-2020 door het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland

¹² Froukje van der Meulen, "Kastelen in oorlogstijd: De omgang met de Tweede Wereldoorlog in de presentatie van Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landhuizen"(Masterscriptie, Universiteit van Amsterdam, 2010): 6.

In zijn proefschrift 'Het landschap bewaard' schrijft Michiel Purmer over de omgang van oorlogserfgoed in de Nederlandse duinen. Voor deze overblijfselen van de Atlantikwall formuleert Purmer drie toekomstscenario's: musealisering, wildernisnatuur, ruïnelandschap.¹³

2.2 75 jaar bevrijding vieren en herdenken: van Nationale trots naar persoonlijk verhaal

Het herdenken van de Tweede Wereldoorlog is een dynamisch proces. In meerdere boeken wordt de dynamiek van deze herdenkingsgeschiedenis benadrukt. Zo spreekt Madelon Keizer over een dynamische geschiedenis in haar boek het *Een open zenuw: Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren*. Zo stelt Keizer dat de wijze waarop men deze oorlog en de gebeurtenissen hieruit herdenkt veranderlijk is en voortdurend samenhangt met eigentijdse preoccupaties en processen.¹⁴ Ook het boek met de veelzeggende titel *De dynamiek van de herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* samengesteld door Frank van Vree en Rob van der Laarse behandelt deze dynamiek. Van Vree beschrijft de dynamiek van de herinnering als "Een proces van voortdurende verandering in interpretatie en betekenisgeving, waarbij telkens andere aspecten en gebeurtenissen naar voren worden gehaald en het beeld van de geschiedenis in musea, romans, films, het onderwijs, herdenkingsrituelen en erfgoed-sites opnieuw worden vormgegeven."¹⁵ Omdat de interpretatie en betekenisgeving onderhevig zijn aan veranderingen is het van belang om het dialoog hierover te blijven voeren. Het herdenken van de Tweede Wereldoorlog in Nederland gebeurde in verschillende fasen.¹⁶ De veranderingen in deze Nederlandse herdenkingstraditie zullen hieronder kort worden benoemd.

In de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog werd de oorlog voornamelijk als een nationale gebeurtenis herdacht. Men had een periode van onderdrukking en verzet achter de rug. De mensen waren van mening dat men als land op had overwonnen. Nederland was hier verenigd en geestelijk gesterkt uitgekomen.¹⁷ De herdenkingen hadden in die jaren dan ook een nationalistisch karakter. Bovendien was er tot aan de jaren vijftig in de herdenkingen nauwelijks plaats voor de slachtoffers.¹⁸

Als er slachtoffers werden herdacht waren dit veelal gestorven militairen en verzetshelden. De plekken waar herdacht werd waren begraafplaatsen en monumenten.¹⁹ Het feit dat er vooral militairen en verzetshelden werden herdacht toont aan dat heldendom in deze periode een belangrijke rol speelde. Er bestond een zwart-witte kijk op de oorlog waarbij het goede het slechte had overwonnen. Wat zeer opvallend is, is dat er in het begin weinig aandacht voor een grote groep slachtoffers was. Namelijk de Joodse bevolking.²⁰

¹³ Purmer, *Landschap bewaard*

¹⁴ De Keizer, *Open zenuw*, 11

¹⁵ van Vree, *Dynamiek van de herinnering*, 8

¹⁶ Purmer, *Landschap bewaard*, 197

¹⁷ van Vree, *Dynamiek van de herinnering*, 7

¹⁸ Purmer, *Landschap bewaard*, 198-199

¹⁹ Purmer, *Landschap bewaard*, 198

²⁰ van Vree, *Dynamiek van de herinnering*, 7

Dat er in het begin geen erkenning was voor de joden als slachtoffer moet erg pijnlijk geweest zijn. Tussen 1960 en 1990 kwam er steeds meer erkenning voor slachtoffergroepen, zoals de joden, de Roma en de Sinti en later ook de indische Nederlanders. Zo kwam in 1962 het eerste Nederlandse monument voor de Joodse slachtoffers van de vervolgingen. Op de muur van Hollandsche Schouwburg werd de volgende tekst geplaatst: 'Herdenkingsplaats van de in 1940-1945 gevallen Joodsche landgenoten'.²¹ Over deze tekst ontstond veel ophef. De tekst zou te militair en te nationalistisch zijn. Vooral het woord 'gevallen' geeft een verkeerde indruk van wat er in de oorlog met de Joodse bevolking is gebeurd. Dit voorbeeld is tekenend voor het nationalistische karakter dat het herdenken in deze tijd nog steeds had.

Vanaf de jaren 70 draaien herdenkingen en tentoonstellingen steeds meer om erkenning van het slachtofferschap van de joden en andere vervolgte groepen. Dit werd tegelijk ingepast in een nieuwe educatie politiek van de overheid.²²

Eenzijds ziet men dat de officiële, militair getinte herdenkingscultuur tot op heden heeft standgehouden. Anderzijds blijkt hoezeer het dominante vertoog van de Europese herinneringscultuur de laatste decennia is gericht op een nationale representatie van slachtofferschap.²³ Dit ziet men bijvoorbeeld ook aan de musealisering van nazikampen. Deze kampen kunnen tegelijkertijd ook als 'schuldige plekken' worden gezien en krijgen een steeds belangrijkere rol in de herdenking. De authentieke objecten in deze 'schuldige landschappen' krijgen hierbij veel aandacht. De restanten op deze beladen plekken worden vaker als waardevol gezien dan voorheen. Ook vinden hier steeds meer restauraties, reconstructies en archeologische opgravingen plaats. Tegenwoordig heeft het herdenken van de vrijheid een belangrijke plaats in het Nederlandse herinneringslandschap ingenomen. Tot slot hebben herdenkingen de laatste vijftien jaar een regionaal karakter gekregen. Overal komen lokale verhalen uit de oorlog naar boven.²⁴ Er is steeds meer aandacht voor het persoonlijke verhaal.

Terwijl de laatste overlevenden van de Tweede Wereldoorlog aan het verdwijnen zijn. Kloppen er nieuwe generaties aan de deur met nieuwe vragen over het oorlogsverleden.²⁵ Deze nieuwe generaties durven vragen te stellen die eerdere generaties niet durfden of konden stellen. Dit biedt nieuwe kansen voor de omgang met ons oorlogserfgoed.

Veel van deze voorbeelden gaan misschien niet over herdenken en vertellen op kastelen, buitenplaatsen en landgoederen, maar ze zijn wel van belang voor de omgang met herdenken en vertellen in de toekomst. Ze leren ons veel over herdenken en vertellen in verschillende tijden.

²¹ van Vree, *Dynamiek van de herinnering*, 7-8

²² van Vree, *Dynamiek van de herinnering*, 11

²³ Ibid.

²⁴ Purmer, *Landschap bewaard*, 199

²⁵ van Vree, *Dynamiek van de herinnering*, 15

3. Vergelijkend onderzoek van presentatiemethoden

3.1 Criteria voor vergelijkend onderzoek

Om tot een vergelijking te komen heb ik er voor gekozen om een aantal vaste criteria aan te houden. Op deze manier wordt er bij ieder voorbeeld naar grotendeels dezelfde punten gekeken. Deze criteria zal ik hieronder noemen en kort toelichten.

Methoden

Hierbij wordt besproken wat voor methoden er worden ingezet om het verhaal te presenteren. Hierbij kan men denken aan een presentatie aan de hand van een rondleiding, beeld met tekst of met audio bijvoorbeeld.

Authenticiteit

Hierbij wordt ingegaan op de mate van authenticiteit van de ruimte, het landschap en de objecten. Authenticiteit speelt een belangrijke rol in de presentatie van oorlogserfgoed. De ervaring kan authentiek zijn, maar men kan ook spreken van *staged authenticity*.²⁶

Beleving

Hierbij wordt gekeken naar de beleving van de bezoeker.

Kleine of grote geschiedenis

Hierbij wordt gekeken of er een kleinschalig en persoonlijk verhaal verteld wordt of juist een grootschalig en algemener verhaal.

Binnen en buiten

Hierbij wordt gekeken naar de relatie tussen binnenruimtes en het landschap buiten. Of de tentoonstelling op binnen is gericht of ook het omliggende landschap erbij betreft.

Naast deze criteria bevat elk voorbeeld een inleiding van het verhaal, een samenvatting van de tentoonstelling als geheel en een conclusie.

²⁶ van Vree, *Dynamiek van de herinnering*, 15

3.2 Bezochte voorbeelden

3.2.1 Barones in Oorlogstijd – tentoonstelling op Slot Zuylen, Utrecht

Waar	Slot Zuylen Tounooiveld 1, Oud-Zuilen www.slotzuylen.nl
Wat	Thematische tentoonstelling 'Barones in oorlogstijd', over Lucile barones van Tuyl van Serooskerken-Van Lynden op slot Zuylen tijdens de Tweede Wereldoorlog.
Wanneer	16 augustus t/m 1 november 2020. NB: oorspronkelijk zou de tentoonstelling in het voorjaar plaatsvinden, maar in verband met corona werd dit uitgesteld.
Maker	gastconservator en projectcoördinator Lizanne Gille.
Techniek	Audiotour via smartphone met <i>izi.Travel</i> app.
Bronnen	Interviews, archieven, literatuur

Het verhaal

Slot Zuylen werd bij het aanbreken van de Oorlog bewoond door Lucile barones van Tuyl van Serooskerken-van Lynden, haar man Frederik baron van Tuyl Serooskerken en hun zeven kinderen. Tijdens de oorlog zaten veel leden van dit gezin bij het verzet, ondergedoken of vochten op de Javazee. De baron zelf werd enkele maanden als represaille vastgehouden door de Duitsers. Ondertussen bood het kasteel aan de Vecht onderdak aan vluchtelingen, onderduikers en ingekwartierde Duitse officieren. Al die tijd wist de barones het huis en de familie draaiende te houden. Slot Zuylen heeft geen oorlogsschade opgelopen.

De familie Van Tuyl Serooskerken vlak voor de Tweede Wereldoorlog. Bron: Slot Zuylen.

De tentoonstelling nader bekeken

Bij binnenkomst wordt het gezin door middel van oude foto's aan de bezoeker voorgesteld. Naast deze familiefoto's wordt er ook een kleine stamboom met pasfoto's van het gezin getoond. Op deze manier wordt er direct een duidelijk beeld van de omvang en leden van het gezin bij de bezoeker gebracht. Ook benadrukt het de persoonlijke kant van de tentoonstelling.

Hierna wordt in de gobelinzaal verteld hoe het wandtapijt tijdens het aanbreken van de oorlog in kokers werd gestopt en in de kelders van het slot werd verstopt. Er werd hier een foto van de twee kokers getoond en het wandkleed hangt tegenwoordig weer aan de muur.

Wanneer de bezoeker vervolgens de eetzaal inloopt, ziet deze een grote foto van Frederik baron van Tuyll van Serooskerken staan. Hij weigerde de ariërverklaring te tekenen en werd vervolgens gegijzeld en als represaille in St. Michielgestel vastgehouden. In de eetzaal ziet men enkele documenten en persoonlijke brieven over deze gebeurtenis in een vitrine aan de zijkant van de zaal liggen.

Verder wordt tijdens de audiotour het verhaal van de onderduikers verteld die tijdens de oorlog op slot Zuylen verbleven. Een van hen was Ruth Jacobsen. Dit Joodse meisje werd in 1932 in het Duitse Frankenberg geboren. Nadat ze met haar gezin naar Nederland vluchtte kwam ze op slot Zuylen terecht.²⁷ Haar herinneringen legde Ruth later vast door middel van collages. Eén van haar collages vormt ook te basis voor de poster van de tentoonstelling *Barones in Oorlogstijd*.

In de logeerkamer komt de bezoeker meer over de twee zoons van de barones, Alexander en Willem, te weten. Alexander kwam tijdens de oorlog om op de Javazee. Zijn vrouw Angelika en hun kind werden in een jappenkamp gevangen gehouden. In een vitrine worden hier bepaalde originele objecten getoond. Er liggen onder andere brieven, telegrammen en het rugzakje dat Angelika tijdens haar tijd in het kamp bij zich droeg.

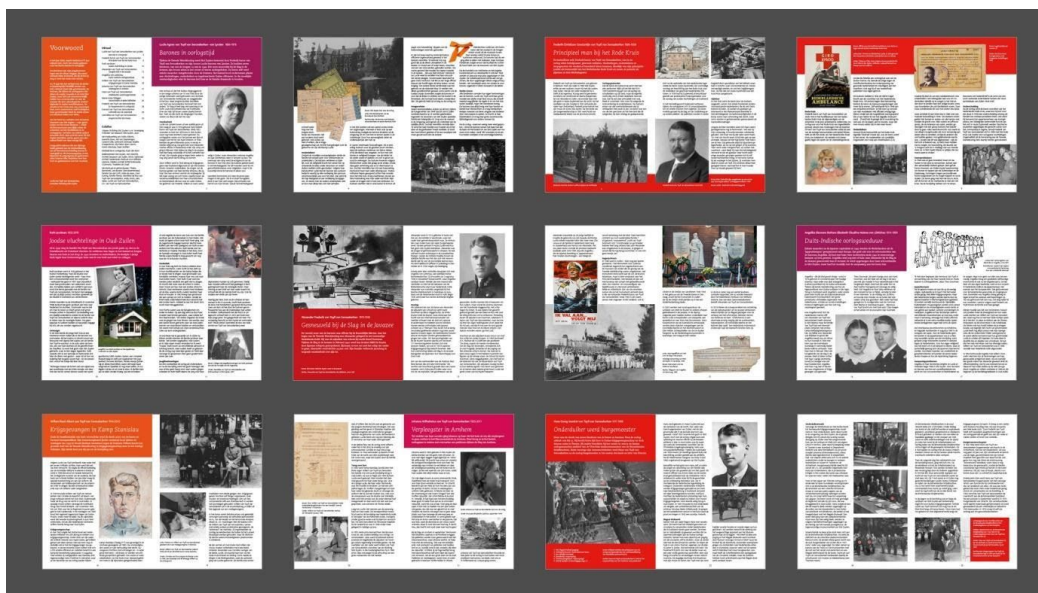

Stamboom van gezin die in het begin van tentoonstelling getoond wordt. Bron: foto auteur

²⁷ "Barones in Oorlogstijd" Slot Zuylen Themamagazine (voorjaar 2020), 10

Methoden

Luisterend naar een audiotour loopt men door het slot. De audiotour wordt door middel van de izi.TRAVEL app op een smartphone afgespeeld. Dit is een app waarbij je, zoals ze zelf zeggen, 'een rondleiding in je broekzak' hebt. Deze auditieve rondleiding is zo gemaakt dat het lijkt alsof de barones haar persoonlijke verhaal verteld. Bij de tentoonstelling werd ook een uitgebreid magazine gemaakt met veel verhalen. Het magazine kan nadat de bezoeker hier naar vraagt voor zo'n 5 euro bij de kassa gekocht worden. Naast het magazine en audio deel van de tentoonstelling wordt het verhaal ook verteld door middel van oude foto's. Deze beelden ondersteunen het verhaal dat men in de audiotour hoort. Bovendien bevinden deze presentatievormen zich op de voor het verhaal relevante plekken. Hetgeen dat in beeld en geluid verteld wordt heeft betrekking tot die ruimte in het kasteel. Er wordt een verbinding gemaakt tussen het verhaal, de foto's, de objecten en de plekken. Je zou dit ook de authenticiteit van de plek kunnen noemen.

Het magazine bij de tentoonstelling 'Barones in oorlogstijd'. Bron: Slot Zuylen.

Tentoonstellingstafel in Gobelinzaal met daarop o.a. een foto van de kokers waarin het wandtapijt werd veiliggesteld. Bron: foto auteur

Authenticiteit

Doordat het verhaal van de barones (via de audiotour) zich afspeelde in Slot Zuylen voelt het zeer authentiek. Er worden persoonlijke verhalen verteld, die op Zuylen hebben plaatsgevonden. Als bezoeker kun je het verhaal zo goed beleven. Hoewel de kamers enigszins gemusealiseerd zijn, lijkt het huis van binnen nog zeker op een woning. De vertrekken in Slot Zuylen voelen redelijk authentiek aan. Behalve de authenticiteit van de plek speelt ook de authenticiteit van objecten een belangrijke rol in tentoonstellingen. Bij de tentoonstelling 'Barones in oorlogstijd' werd een groot aantal oorspronkelijke, persoonlijke objecten getoond. In vitrines ziet men bijvoorbeeld brieven, telegrammen, een rugzakje, oranje lintjes en andere persoonlijke objecten liggen. Deze authentieke objecten zijn belangrijk voor de beleving van de bezoeker.

Beleving

Het tonen van authentieke objecten maakt het verhaal nog indringender en brengt het nog dichterbij. De bezoeker kan hierdoor op emotioneel vlak geraakt worden. In de audiotour is gebruik gemaakt van muziek, waarmee een bepaalde sfeer wordt gecreëerd. Dit levert een bijdrage aan de beleving. Ook is het interessant dat het verhaal vanuit de barones verteld wordt. Dit wordt aan het einde van de audiotour nog eens benadrukt door haar te laten zeggen: 'Oh, ik heb u heel lang bezig gehouden.' Het gegeven dat de audiotour vanuit het perspectief van de vertellende barones is gemaakt, zorgt voor een intieme en persoonlijke sfeer.

Kleine of Grote geschiedenis

De tentoonstelling gaat over een persoonlijk verhaal en wordt ook vanuit een persoonlijke invalshoek verteld. Tegelijkertijd zijn deze persoonlijke verhalen erg veelzijdig en allesomvattend. Zo kan de bezoeker dit persoonlijke oorlogsverhaal ook in de bredere context van de Tweede Wereldoorlog plaatsen. Ook de tentoongestelde objecten gaan van algemeen en universeel naar persoonlijk en klein. De persoonlijke objecten en verhalen voeren hier de boventoon. Het grotere verhaal en de universele objecten fungeren meer als ondersteuning van en context voor het persoonlijke.

Vitrine in logeerkamer met foto's, brieven en objecten van de twee zoons en hun gezin. Bron: foto auteur

Binnen en buiten

Hoewel de tentoonstelling en de audiotour alleen binnen het slot zijn, wordt er wel een enkele keer naar het omliggende landschap gerefereerd. Zo krijgt de bezoeker in de keuken van het slot kort iets te horen over de moestuin. Deze ging tijdens de hongerwinter een belangrijke rol spelen. Ook wordt hier verteld dat brandstof in deze periode erg schaars werd. Frederik baron van Tuyll Serooskerken wees hierop een aantal bomen op het landgoed aan die dorpsbewoners mochten kappen. De dankbaarheidsoorkonde die de dorpsbewoners hierna naar de baron stuurden wordt hier in een vitrine getoond. Ook wordt verteld over een vliegtuig dat in het weiland naast het slot neerstort. In de tentoonstelling hangt een grote luchtfoto waarop de plek waar sergeant Richard Huke neerstortte gemarkeerd is.

In het thema magazine wordt meer over de relatie met het omliggende landschap geschreven. Dit komt echter in de audiotour verder niet aan bod en een groot deel van de bezoekers zal dit magazine, en deze informatie, mogelijk niet lezen. De tentoonstelling is erg op de binnenruimtes gericht.

Slot Zuylen met gracht en tuin. bron: foto auteur

Conclusie

Barones in oorlogstijd is een intieme en persoonlijke audio rondleiding door een authentieke setting. De tentoonstelling bevindt zich in het kasteel en wordt door de bezoeker intens beleefd.

3.2.2 Airborne museum - Villa Hartenstein, Arnhem

Waar Villa Hartenstein, Utrechtseweg 232, Oosterbeek www.airbornemuseum.nl

Wat Museum met vaste tentoonstelling

Wanneer Permanent

Maker Conservator Jory Brentjens, Kloosterboer, Tinker Imagineers, Walvisnet, Rapenburg Plaza

Techniek Audiotour, presentatie van objecten, video, Airborne experience

Bronnen o.a. Collectie Gelderland, Beeldbank WOII, Gelders Archief

Het verhaal

Aan Tijdens de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog wordt villa Hartenstein in Arnhem een hotel. Er overnachten in die tijd veel Duitse soldaten en officieren. In september 1944, tijdens de slag om Arnhem, probeerde Britse en Poolse soldaten Arnhem te bevrijden. Dit offensief werd operatie Market Garden genoemd. Villa Hartenstein werd tijdens deze operatie het hoofdkwartier van Britse luchtlandingstroepen. Deze Britse luchtlandingstroepen stonden onder leiding van generaal-majoor Roy E. Urquhart.²⁸

De tentoonstelling nader bekeken

Het Airborne Museum in villa Hartenstein heeft een permanente tentoonstelling die bestaat uit twee onderdelen. Het eerste deel bestaat uit de tentoonstelling die meerdere vertrekken van de villa beslaat. Het tweede deel van het museum bestaat uit de Airborne Experience in de kelder van de villa. Na binnenkomst in de glazen uitbouw, dat als entreegebouw fungeert, wordt de bezoeker volgens een vaste route langs deze twee onderdelen geleid.

In het eerste vertrek van het museum wordt de bezoeker door middel van tekst, afbeelding en audiotour vertelt hoe het normale leven bij het uitbreken van de oorlog ogenschijnlijk gewoon doorging. Hierna verplaatst de bezoeker zich naar een verdieping hoger. Eenmaal boven wordt verteld dat er in het begin van de oorlog Duitse militaire in Hotel Hartenstein verbleven. Vervolgens betreedt de museumbezoeker een donkere ruimte waar een video getoond wordt. Deze video maakt de slag van Arnhem visueel en inzichtelijk. Andere vertrekken boven hebben een sterk oorlogskarakter. In de zalen staan vitrines vol met wapens en uniformen. Wat in dit wapenarsenaal opvalt is dat de Britse soldaten hier als helden worden neergezet. De laatste zaal op deze verdieping heeft als thema de dood. Naast de verheerlijking van het heldendom wordt hier nog even aangegeven dat dit heldendom onlosmakelijk is verbonden met de dood.

²⁸ "Villa Hartenstein," Airborne museum geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.airbornemuseum.nl/villa-hartenstein>

vitrine met wapens in villa Hartenstein, zelfgemaakte foto

Tot slot eindigt de bezoeker het bezoek met de Airborne Experience in de kelder van de villa. In deze Airborne Experience komt men op een theatrale wijze in de schoenen van Britse soldaten tijdens de slag om Arnhem te staan.

Methoden

Het Airborne museum maakt gebruik van meerdere presentatiemethoden. Ten eerste is er de audiotour die de bezoeker bij de kassa uitgereikt krijgt. Met dit apparaatje kan men op verschillende plekken in het museum meer informatie krijgen. Ook worden er objecten, voornamelijk militaire objecten, in vitrines tentoongesteld. In de al eerder genoemde videozaal wordt een knap gemaakte video getoond. De video voelt aan als een bewegende maquette. De Airborne experience lijkt erg op een grote diorama waar men doorheen loopt. Bovendien heeft deze Airborne experience ook veel licht- en geluidseffecten. Er wordt luid oorlogsgeluid afgespeeld en men ziet lichtflitsen. De Airborne Experience zit tussen een theater en een horrorvariant van Eftelings droomvlucht in. Aan het einde van de Airborne Experience worden de slachtoffers van de slag om Arnhem visueel gemaakt door het aantal slachtoffers visueel te maken op de muur van een lange gang.

Authenticiteit

Op het gebied van authenticiteit ziet men dat het Airborne museum twee richtingen inslaat. Enerzijds worden er authentieke objecten zoals wapens en uniformen getoond. Anderzijds recreëert het museum oorlogsscenes in levensgrote diorama met poppen en al waar de bezoeker doorheen wandelt.

Bovendien is er weinig over van het oorspronkelijke interieur van villa Hartenstein. De bezoeker zou bijna vergeten dat men zich in een landhuis bevindt. Hartenstein is niet meer ingericht als villa, maar als een museum over een militaire operatie.

Het verhaal van de slag om Arnhem en de Britse luchtlandingsdivisie wordt hier op de oorspronkelijke plek verteld. Het hoofdkwartier van de luchtlandingstroepen was namelijk precies op deze plek gestationeerd. Dit is niet altijd zo geweest. Hoewel het museum na de oprichting in 1949 wel in de buurt van Arnhem lag, namelijk in een bijgebouw van Kasteel Doorwerth. Is het pas in 1978 op z'n huidige plek terecht gekomen. Het museum over de Britse luchtlandingstroepen is bevindt zich nu op de plek waar deze soldaten ooit hun hoofdkwartier hadden.²⁹

Beleving

De beleving speelt in het Airborne museum een centrale rol. Vooral bij de Airborne Experience wordt hier een beroep op gedaan. Bij de start van de Airborne Experience komt de bezoeker in een ruimte waar men wordt voorbereid op hetgeen dat gaat komen. Door een vooraankondiging in de vorm van een introductietekst en een grote deur naar de experience wordt de bezoeker zich ervan bewust dat er iets speciaals staat te wachten. Eenmaal door de grote deur naar binnen gestapt krijgt de bezoeker een film te zien. Hierin ziet men soldaten die zich voor een strijd voorbereiden terwijl er typische Hollywood oorlogsfilm muziek wordt afgespeeld. Hierna loopt de bezoeker een soort grote vliegsimulator binnen waar men even op trillende banken plaats neemt. Men wordt als het ware mee op missie genomen. Na de 'landing' van het vliegtuig loopt de bezoeker door een wereld van levensgrote diorama's. In dit nagebootste oorlogslandschap van Arnhem en omgeving dragen licht en geluid bij aan een hectische en spannende sfeer. De chaos, angst en gruwelijkheden van de oorlog worden op de bezoeker overgebracht. De bezoeker heeft hierbij weinig eigen inlevingsvermogen nodig. Alles wordt al voor de bezoeker gepresenteerd. Zelfs de bloedspatten en de huilende baby's hoeft men zich niet meer te verbeelden.

²⁹ "Villa Hartenstein," Airborne museum, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.airbornemuseum.nl/villa-hartenstein>

onderdeel van de Airborne Experience, zelfgemaakte foto

De nadruk wordt in de Airborne Experience gelegd op het heldendom van de jonge geallieerden soldaten en de Duitse soldaten worden als het ultieme kwaad neergezet. Zo lijkt zelfs de gezichtsuitdrukking op de poppen van de Duitse soldaten gemeen ten opzichte van die van de geallieerden poppen. Het kwaad wordt hier tegenover het goede gezet. Dit zwart wit denken is juist iets dat bij het Tweede Wereldoorlog verleden niet altijd juist is. Hier zou het Airborne museum zorgvuldiger mee om moeten gaan. De Airborne Experience richt zich teveel op de sensatie van de bezoeker.

Gezichtsuitdrukking Duitse militair en foto van Wilhelmina met bloedspetters uit Airborne Experience, foto's auteur

Volgens Ronnie Weijers, oud Joegoslavië veteraan en directeur van het Airborne museum, zijn er mensen die vinden dat het museum de Tweede Wereldoorlog op een voetstuk plaatst. Weijers denkt dat het museum juist het tegenovergestelde laat zien. Hij zegt dat ze enerzijds de jongens die hier destijds hebben gevochten wilt eren en bedanken.³⁰ Weijers zegt dat ze anderzijds aan de hand van hun getuigenissen de boodschap hoe verschrikkelijk oorlog is overbrengen.³¹ Volgens de directeur van het Airborne museum is het verhaal van de slag van Arnhem heroïsch en tragisch. Hij ziet het als een krachtig symbool voor de harde strijd die voor de bevrijding van Nederland is geleverd.³²

Kleine of Grote geschiedenis

Het Airborne museum behandelt een vrij specifiek, maar groot deel van de Tweede Wereldoorlog. Dit specifieke deel is belangrijk voor de geschiedenis van Arnhem en Nederland.

Binnen en buiten

Wie het terrein van Hartenstein oploopt begeeft zich in een WOII herdenkingslandschap. Het park rondom villa Hartenstein staat vol met herdenkingsmonumenten en kunst die de Tweede

³⁰ Welke jongens bedoelt hij hiermee? Zowel de Duitse als de geallieerde jongens?

³¹“Directeur van Airborne museum Hartenstein in Oosterbeek hoopt op betere tijden na coronastilte,” Gelderlander, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.gelderlander.nl/renkum/directeur-van-airborne-museum-hartenstein-in-oosterbeek-hoopt-op-betere-tijden-na-coronastilte~a06a9344/>

³²“Joegoslavië veteraan Ronnie Weijers nieuwe directeur Airborne museum,” Gelderlander geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.gelderlander.nl/renkum/joegoslavië-veteraan-ronnie-weijers-nieuwe-directeur-airborne-museum~aefc1900/>

Wereldoorlog herdenkt. De bloemenkransen die er (in oktober) lagen tonen aan dat hier nog actief herdacht wordt. Als men het huis inloopt is de tentoonstelling op de binnenruimte gericht. Binnen worden er wel meerdere malen verwijzingen gemaakt naar het landschap rondom Arnhem omdat dit is waar operatie Market Garden zich afspeelde. In de Airborne Experience in de kelder van huis Hartenstein zijn er fragmenten van landschappen van Arnhem en omgeving nagebouwd en naar binnen gehaald. Buiten ziet men een tank voor het museum staan.

Naast de tentoonstelling binnenshuis organiseert het Airborne museum ook enkele activiteiten buiten de muren van villa Hartenstein. Een voorbeeld hiervan is de perimeterwandeling. Men treed hierbij als wandelaar in de voetsporen van geallieerden soldaten.³³ Met name in september worden er veel andere evenementen door het museum georganiseerd, waarvan sommige met een groot reenactment karakter hebben.

Tank voor villa Hartenstein en entreegebouw, foto airbornemuseum.nl

Conclusie

De methode die het Airborne museum in de Airborne experience toepast kan door sommige mensen als attractie ter vermaak gezien worden. Hoewel het museum zegt dit niet te willen bereiken kunnen deze mensen hier gekwetst door worden. Daarnaast gaat het museum te veel uit van een scheiding tussen goed en kwaad. Er is weinig ruimte voor een genuanceerd beeld.

³³ "Perimeterwandeling," Airborne museum, geraadpleegd op 15 december, 2020
<https://www.airbornemuseum.nl/activiteit/perimeterwandeling>

3.2.3 De keizer en het Derde Rijk - Huis Doorn, Doorn

Waar Huis Doorn, Langbroekerweg 10, Doorn www.huisdoorn.nl

Wat tentoonstelling over de relatie tussen de voormalige Duitse Keizer Wilhelm II en het nationaalsocialisme

Wanneer 2 oktober 2020 t/m 21 maart 2021

Maker o.a. Jacco Pekelder (Universiteit Utrecht), Joep Schenk, Cornelis van der Bas (Huis Doorn) en drie studenten Geschiedenis van de Universiteit Utrecht: Maartje Colaris, Sjoerd van Hoekselaar en Suzanne Ros. Huismeester Jeroen Simons

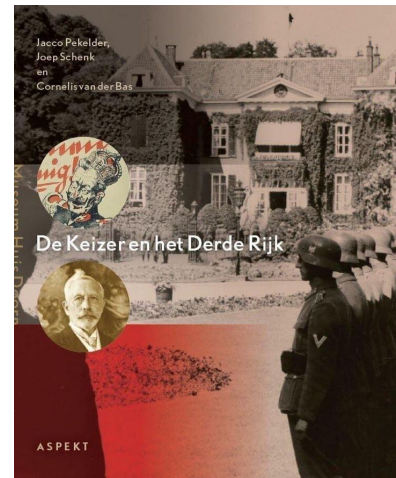
Techniek Tekst, afbeeldingen. Tijdlijn

Bronnen onbekend

Het verhaal

In Duitsland ontstond in 2019 een beladen debat rondom de Hohenzollerns. Georg Friedrich, prins van Pruisen en de achterachterkleinzoon van keizer Wilhelm II, bleek een claim te hebben ingediend bij de Duitse overheid. De prins eiste teruggave van of schadeloosstelling voor kunstvoorwerpen en paleizen die direct na de Tweede Wereldoorlog in de Sovjet bezettingszone in Oost-Duitsland zijn geconfisqueerd. Hoewel hij hier gebruik maakte van een bestaande wet uit 1994, vonden veel mensen zijn claim moreel verwerpelijk. Volgens velen zou de voormalige keizerlijke familie geen beroep op de staatskas moeten doen. De Hohenzollerns waren na 1918 door de Republiek van Weimar al erg genereus behandeld. Zo ontving de keizer forse geldbedragen en kreeg hij een groot aantal bezittingen terug. Bovendien hoeft compensatie of teruggave volgens de uit 1994 stammende wet niet plaats te vinden als de 'erflater' het 'nationaalsocialistische systeem aanzienlijke steun' heeft verleend.³⁴ Van de keizerlijke familie kan niet gesteld worden dat zij op dit gebied een schone lei hebben.

De relatie tussen het nationaalsocialisme en de voormalige keizer Wilhelm II en zijn familie is waar de tentoonstelling *De keizer en het Derde Rijk* over gaat. Bij de opening van de tentoonstelling hield Pekelder een lezing met de veelzeggende titel: *De Hohenzollerns: Missing link tussen Keizerrijk en Derde Rijk?*. Pekelder benoemt in zijn lezing de vele rechtse partijen en groeperingen in het Duitsland van na de Eerste Wereldoorlog die een aantal gemeenschappelijke vijanden hadden. Deze vijanden waren de Republiek van Weimar, de democratische partijen, het marxisme en vaak ook het Jodendom. Er was echter weinig eenheid

³⁴ Jacco Pekelder, "Dromen van de monarchie: Wilhelm en de nazi's" *Geschiedenis magazine* <https://www.huisdoorn.nl/files/25-27-gsm20-tds-nr-4-2.pdf>

tussen deze rechtse partijen. Binnen deze bewegingsfamilie kon onderscheid gemaakt worden tussen twee groepen: 'oud rechts' en 'nieuw rechts'. Hierbij bestond 'oud rechts' uit de reactionaire groepen en burgerlijke conservatieven die herstel van het Keizerrijk eiste. Het 'nieuw rechts' werd gevormd door een heel scala aan extreem nationalistische en meestal zeer racistische (völkische) groeperingen en partijen. Het belangrijkste verschil tussen oud- en nieuw rechts was dat oud rechts zijn neus bleef ophalen voor de massa's, terwijl nieuw rechts juist de arbeidersklasse voor hun ideaal van raszuivere Duitse volksgemeenschap wilde winnen. In 1933 lukt het oud rechts en nieuw rechts hun hardnekkige rivaliteit opzij te zetten met als gevolg de machtsovername van Adolf Hitler.³⁵

Wilhelm II begon na zijn aftreden relatief vroeg te zoeken naar een rechtse massapartij die hem weer op de troon kon krijgen. De voormalige keizer wilde weer terugkeren naar Duitsland en Hitler was hiervoor een interessante gesprekspartner. Waar de keizerlijke familie de nationaal socialistische partij van Hitler nodig had om terug te keren diende deze gesprekken voor Hitler en Göring vooral als een politieke zet om ook monarchisten achter zich zien te krijgen. Hitler kon de keizerlijke familie zo gebruiken om een nieuwe groep kiezers van adellijke en keizersgezinde voor zich te winnen. Toen Hitler eenmaal aan de macht was gekomen wilde hij niks meer van de keizer weten. Wilhelm II en Hitler hadden elkaar nodig en uiteindelijk trok Hitler aan het langste eind. In 1940 introduceert Hitler uit angst voor teveel aandacht naar adel een Prinzenerlass. Dit decreet verbiedt leden van de adel aan het front te vechten. Hij wil hiermee voorkomen dat er na een gesneuvelde soldaat van adel te veel aandacht en sympathie naar deze families uitgaat.

De tentoonstelling nader bekeken

De tentoonstelling *De Keizer en het Derde Rijk* vond plaats in een nieuwe aanbouw van de uit de jaren 20 stammende garage van Wilhelm II. Bij binnentreding van deze langgerekte ruimte van glas en staal staat de bezoeker direct in de enige tentoonstellingszaal. Naarmate de bezoeker naar het einde van deze zaal loopt, komt men steeds meer te weten over de relatie tussen de keizerlijke familie en het nationaalsocialisme. Zo leert men bijvoorbeeld dat de kroonprinses Cecile lid was bij de Bund Köningin Luise. Deze antisemitische partij was in de jaren 20 de eerste en enige vereniging in Duitsland die vrouwen van joodse afkomst en 'andere vreemde rassen' uitsloot van lidmaatschap. Ook komt men te weten dat Prins Auguste Wilhelm, de vierde zoon van de keizer, al vroeg lid werd van de SA en de NSDAP. Hij had van de Hohenzollerns de meest actieve en publieke rol binnen Hitlers nationaalsocialistische partij. Als redenaar hield hij grote toespraken voor de partij en werd hij ingezet als middel om keizersgezinde kiezers naar de NSDAP te trekken. Toen Hitler eenmaal aan de macht was werd Prins Auguste Wilhelm steeds minder belangrijk voor de partij. Auguste Wilhelm had in 1942 kritiek op Goebbels en kreeg een spreekverbod.

Methoden

Met behulp van een golvende sculpturale tijdlijn in het midden van de langgerekte ruimte worden de historische feiten op een rij gezet. Daarnaast zijn aan weerszijde van deze tijdlijn

³⁵ 'De Hohenzollerns: missing link tussen Keizerrijk en Derde Rijk' lezing Jacco Pekelder bij de opening van de tentoonstelling *De Keizer en het Derde Rijk* op 1 oktober 2020

banners opgehangen met aan de ene kant tekst en afbeeldingen en aan de andere kant één van deze afbeeldingen uitvergroet. Het is een vrij 'theoretische tentoonstelling', er worden geen voorwerpen tentoongesteld. Er wordt een vraag onderzocht, namelijk wat zijn de verbanden tussen de familie Hohenzollern en het nationaalsocialisme. Aan de kwaliteit en informatiedichtheid van de tekst is te zien dat er gedegen onderzoek aan de tentoonstelling ten grondslag ligt. Huis Doorn zegt telkens dat zij geen standpunt innemen en dat ieder zijn of haar eigen conclusies moet trekken aan de hand van de feiten.

Authenticiteit

Dat de tentoonstelling op het landgoed van Huis Doorn plaatsvindt is van toegevoegde waarde. Echter is de gekozen plek, de glazen uitbouw, niet erg relevant. Is misschien jammer dat de tentoonstelling geen prominente locatie heeft gekregen.

Beleving

De Keizer en het Derde Rijk is een tentoonstelling die zeer informatief en feitelijk is. Ook is de tentoonstelling genuanceerd en kan de bezoeker een eigen mening vormen. Waar in de vaste tentoonstelling van het huis veel uitleg door personeel gegeven wordt, gebeurt dat in deze tentoonstelling niet. Dat is erg jammer want dat voegt namelijk in de vaste tentoonstelling veel toe aan de beleving.

Kleine of grote geschiedenis

De tentoonstelling omvat een groter politiek verhaal. Het is niet heel persoonlijk, het gaat meer om de politieke kant van de keizerlijke familie. Er worden een aantal personen uitgelicht, maar tegelijkertijd vertegenwoordigen die personen een grotere politieke geschiedenis.

Binnen en buiten

De tentoonstelling bevindt zich binnen. Er worden niet veel verwijzingen naar buiten gemaakt.

Conclusie

Op Huis Doorn is er gekozen om een tentoonstelling te maken rondom een vraagstuk. Dit vraagstuk is historisch, maar tegelijkertijd ook actueel. Het gebruiken van een vraagstuk voor een tentoonstelling heeft hier goed uitgepakt. Huis Doorn benadert het onderwerp op een genuanceerde wijze. Er wordt benadrukt dat de bezoeker zelf een mening kan hebben over de relatie tussen de voormalige keizer en het nationaalsocialisme.

3.2.4 Cultuur onder Vuur - Slot Loevestein, Poederrijen

Waar Slot Loevestein

Wat Cultuur onder Vuur

Wanneer 19 september 2020 t/m 28 februari 2021

Maker Nederlandse Unesco Commissie en Slot Loevestein

Techniek audiotour, tekst, beeld en decorstukken

Bronnen onbekend

Het verhaal

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd er in Nederland veel erfgoed veiliggesteld om zo schade aan deze waardevolle objecten te voorkomen. Slot Loevestein werd voor veel van deze kunst en dit archiefmateriaal als depot gebruikt. Ook op veel andere plekken in het land werd in deze oorlogsjaren eeuwen aan geheugen van Nederland veiliggesteld.³⁶

Voordat slot Loevestein als kunstdepot fungeerde had het al eeuwen een militaire functie. Nadat het slot niet langer deel uitmaakte van de landsverdediging hief het ministerie van Oorlog in 1951 de militaire functie op.

Behalve dat de tentoonstelling op slot Loevestein over het veiligstellen van kunst in de Tweede Wereldoorlog behandeld gaat het ook over een veel groter verhaal. Namelijk dat van het belang van erfgoedbehoud in tijdens gewapende conflicten over de hele wereld.

³⁶ "Cultuur onder vuur," Slot Loevestein, geraadpleegd op 15 december, 2020
<https://www.slotloevestein.nl/activiteiten/cultuur-onder-vuur/>

Start van tentoonstelling Cultuur onder vuur, foto auteur

De tentoonstelling nader bekeken

De tentoonstelling *Cultuur onder vuur* op Slot Loevestein bevindt zich binnen in het kasteel. De tentoonstelling is als een drieluik opgebouwd. Het eerste deel gaat over de schuilplaatsen waar Nederlands erfgoed tijdens de Tweede Wereldoorlog werd ondergebracht. In het tweede deel is een fototentoonstelling te zien over de bescherming van erfgoed wereldwijd tijdens oorlogen. Bij derde deel wordt het publiek betrokken bij de vraag waarom cultureel erfgoed beschermd moet worden. Hieronder zal ik deze drie delen nog even langsaan.

Bij de entree van het museum ontvangt de bezoeker een audiotour. In de kelder van het kasteel krijgt de bezoeker informatie over de Nederlandse kunstdepots van de Tweede Wereldoorlog. Zo leert de bezoeker onder andere dat er in 1942 1100 strekkende meter aan documenten vanuit het Algemeen Rijksarchief naar slot Loevestein kwam. Ook kwam er begin 1944 een interieur uit het openluchtmuseum in Arnhem naar het slot toe. Het volledige interieur van dit Markersvissershuisje werd zo in het slot veiliggesteld van het oorlogsgeweld. Ook wordt de bezoeker hier verteld dat de kunst en archiefstukken tijdens de Tweede Wereldoorlog op slot Zuylen werden. In een zaal boven wordt het algemeen belang van erfgoedbehoud tijdens oorlogen behandeld. Hier worden met behulp van foto's een groot aantal voorbeelden gegeven van erfgoed in gewapende conflicten. Deze indrukwekkende fototentoonstelling is samengesteld door de Nederlandse Unesco commissie. In de laatste ruimte worden filmfragmenten getoond en kan men iets op briefjes schrijven en deze ophangen. De vraag die

de bezoeker hierbij wordt gesteld is waarom cultureel erfgoed volgens hun beschermd moet worden.

De tentoonstelling, foto auteur

Methoden

Bij de ingang van het slot wordt de bezoeker op de hoogte gebracht dat hij de tentoonstelling cultuur onder vuur betreed. Er staat een leger jeep en een groot bord met aankondiging erop. Zoals eerder genoemd is er een audiotour beschikbaar. Verder staan er informatieborden met tekst en beeld in de tentoonstelling. Het beeld bestaat voor een groot deel uit oude foto's van de veiligstelwerkzaamheden, dat is erg waardevol.

Namaak kunst en archiefmateriaal, foto auteur

Authenticiteit

Om de bezoeker een idee te geven van hoe het slot er in de Tweede Wereldoorlog uitzag worden er decorstukken gebruikt. Er staan nagemaakte kisten en pakketten, ingepakte schilderijen en stapels archiefmateriaal. Op de kisten staat bijvoorbeeld: Utrecht, Amsterdam, museum Boijmans, Nederlands openluchtmuseum Arnhem. Speciaal voor de tentoonstelling zijn er een aantal documenten uit het nationaal archief weer teruggebracht naar Loevestein. Hiermee wordt het belang van de archiefstukken benadrukt en wordt het voorstellingsvermogen van de bezoeker een handje geholpen.

Beleving

Bezoeker krijgt een hint van hoe het eruitzag en stapt terug in de tijd. Omdat het hier om kisten en schilderijen gaat blijft een bepaalde afstand tussen de bezoeker en het decor. Een bezoekende vader zei tegen z'n kind: 'Kijk zie je, toen werden alle kunstwerken ingepakt in kisten.'

Kleine of grote geschiedenis

Naast het verhaal over de kunst op Loevestein wordt ook nog gesproken over andere kunstdepots van tijdens de Tweede Wereldoorlog. Verder wordt er ook gesproken over het belang van kunst en cultureel erfgoed tijdens gewapende conflicten over de hele wereld in 'alle' tijden.

Fototentoonstelling bij Cultuur onder vuur, foto auteur

Binnen en buiten

Tijdens de prachtige route naar slot Loevestein wordt men zich bewust van het omliggende landschap. Door de ligging is men zich bewust van de ligging in het omliggende landschap.

Conclusie

Los van de tentoonstelling 'Cultuur onder vuur' lijkt het dat slot Loevestein ook in de vaste tentoonstelling kort even wat zegt over de Tweede Wereldoorlog op Loevestein. Voorbeelden: In informatie over Hollandse waterlinie wordt er bijvoorbeeld gezegd dat de Hollandse waterlinie tijdens de Tweede Wereldoorlog door vliegtuigen waardeloos is geworden. Ook wordt er in de vaste tentoonstelling in de kruittoren van het slot een de geschiedenis van het slot verteld aan de hand van de gebeurtenissen die er hebben plaatsgevonden. Het verbergen van archieven en kunstschaten in het kasteel is ook een onderdeel van deze vertelling.

3.3 Andere voorbeelden

Naast de geanalyseerde voorbeelden zullen hier nog een aantal andere presentaties besproken worden. Eerst zal gekeken worden naar andere voorbeelden in Nederland. Vervolgens zal gekeken worden hoe kunst wordt gebruikt om verhalen uit de Tweede Wereldoorlog te vertellen. Hierna zal gekeken worden naar digitale vormen van het presenteren van deze verhalen. Waarna er wordt afgesloten met een blik op voorbeelden uit het Verenigd Koninkrijk.

3.3.1 Nederland

Naast de bezochte en uitgewerkte voorbeelden zijn er ook andere tentoonstellingen over WOII en KBL's geweest dit jaar. Zo was er op Bronbeek de tentoonstelling 'Vrijheid? Merdeka 1945-2020'. Hierbij werd in de tuin van dit tehuis voor oorlogsveteranen op borden met beeld en tekst het verhaal van de oorlog in Nederlands-Indië verteld. Ook op de ruïne van Brederode vond een kleine tentoonstelling plaats. Deze ging over een onderduiker in de ruïne.

Op het Gelderse landgoed Duno is het huis verdwenen sinds de Tweede Wereldoorlog verdwenen. Er is nu een plattegrond zichtbaar gemaakt op de plek waar ooit het huis stond. Op Leeuwenhorst is het oorlogsverleden te zien in het landschap, de oude tankgracht is nu een vijver. Dit vraagt om het vertellen van een verhaal. Hier liggen veel presentatiemogelijkheden.

Dat er ook in bunkers uit de Tweede Wereldoorlog wat wordt gedaan aan het vertellen van historische verhalen blijkt uit een voorbeeld op Texel. Hier is door het ontwerp bureau Kossmanndejong een interessante ingreep gedaan.³⁷ Er wordt hier het verhaal verteld over de Georgische opstand tijdens de Tweede Wereldoorlog. In vergelijking tot de Airborne experience is deze manier van beleven minder letterlijk en een stuk abstracter. Er wordt veel met geluid gewerkt (*3d audio experience*). Ook is het decor hier simpel en non-figuratief gehouden en zorgt voor een beleving die vraagt om een maximale eigen verbeelding. Kossmanndejong heeft ervaring met het maken van tentoonstellingen waarbij vertellen en herdenken een grote rol spelen. Deze ervaring zie je in hun werk terug.

Het verleden kan ook verteld worden tijdens een wandeling. Het Gelders Landschap en kastelen biedt bijvoorbeeld speciale *september 44* wandelingen aan. Hierbij kan men met een gids langs een aantal opmerkelijke plekken uit de slag van Arnhem. Rond kasteel Doorwerth wordt dit verhaal verteld aan de hand van foto's en ooggetuigenverslagen.³⁸

³⁷ 'Verscheurd eiland' door Kossmanndejong geraadpleegd op 15 december, 2020 <https://www.kossmanndejong.nl/nl/project/bunker-texel/> zie ook <https://www.lomt.nl/nl/nieuws/3-met-3d-audio-experience-terug-naar-1945>. Andere voorbeelden door Kossmanndejong zijn *Loaded trains* en *Betham*.

³⁸ "Activiteiten en evenementen" Geldersch Landschap en Kastelen, geraadpleegd op 15 december 2020, <https://www.glk.nl/landschappen-kastelen/activiteiten-excursies/?pagina=547&locatie=9>

3.3.2 Kunst

Ook kunst kan een vorm zijn waarmee het oorlogsverleden verteld wordt. Hoewel een aantal van de onderstaande voorbeelden geen betrekking hebben op kastelen, buitenplaatsen en landgoederen kunnen deze wel erg leerzaam en inspirerend zijn.

Wie aan arcadië en oorlog denkt komt al snel bij de Schotse kunstenaar Ian Hamilton Finlay terecht. Deze Schotse kunstenaar laat in zijn kunst een samenhang zien tussen natuur, landschap, beeldhouwwerk, architectuur, inscripties en poëzie.³⁹ In 1976 maakte hij de sculptuur *Et in Arcadia Ego*.⁴⁰ Finlay verwijst hier naar het gelijknamige schilderij van de Franse schilder Nicolas Poussin. In dit schilderij is te zien hoe een groepje herders naar een inscriptie op een tombe kijken. Deze inscriptie luidt *Et in Arcadia Ego*, wat in het Latijn 'ook ik ben in Arcadië' betekent. De personificatie van de dood zegt hier dat ook hij, de dood, in Arcadië aanwezig is. Op de sculptuur van Finlay is de tombe in een idyllisch landschap veranderd in een tank. Finlay gebruikt het beeld van moderne oorlogsvoering om ons te herinneren dat we ook de natuurlijke wereld met onze wapens binnendringen.⁴¹ Behalve dat er tijdens de Tweede Wereldoorlog cultureel erfgoed verloren is gegaan moet men zich realiseren dat ook natuurlijk erfgoed schade heeft opgelopen.

Ook de Nederlandse kunstenaar Armando behandelde in zijn werk de Tweede Wereldoorlog en het landschap. Hij zag het landschap als een stille getuige van de gruwelijke daden uit deze oorlog. Armando benoemde dit door de term 'schuldig landschap' te introduceren.⁴² Een ander voorbeeld uit Nederland komt van bureau RAAAF van de broers Ronald en Erik Rietveld. In hun werk *Beyond the Atlantic Burden* onderzoeken ze nieuwe betekenissen van het omstreden erfgoed van de Atlantik wall.⁴³

³⁹ Erik de Jong, *Ian Hamilton Finlay. Et In Arcadia Ego*. (Den Haag: Stroom 2000) 34-38.

⁴⁰ "Et in Arcadia Ego," National Galleries Scotland, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/281/et-arcadia-ego>

⁴¹ ibid

⁴² Hoogeveen "Achter de Rododendrons"

⁴³ "New instalation - Beyond the Atlantic Burden," geraadpleegd op 15 december, 2020 https://www.raaaf.nl/en/news/1150_new_installation_beyond_the_atlantic_burden

Standing with Giants op Blenheim Palace, foto theoxfordmagazine.com

Een laatste voorbeeld ziet men in Engeland hier heeft kunstenaar Dan Barton een indrukwekkende installatie gebouwd. De installatie *Standing with Giants* heeft al op verschillende locaties gestaan, zoals bijvoorbeeld Blenheim Palace. Gerecycled bouw materiaal is hierbij vervaardigd tot grote figuren van soldaten en klaprozen.⁴⁴ Hoewel het hier om een herdenking van de Eerste Wereldoorlog gaat, is het toch goed om naar dit voorbeeld te kijken. Deze silhouetten in het landschap leveren een indrukwekkend beeld op en zetten aan tot nadenken en herdenken. Bij *Standing with Giants* komen herdenken en kunst in het landschap samen.

3.3.3 Digitaal

Digitale technieken bieden ook veel mogelijkheden tot het vertellen van WOII-verhalen op kastelen, buitenplaatsen en landgoederen. Zo was er dit jaar bijvoorbeeld de digitale dag van het kasteel van de Nederlandse Kastelenstichting. Ook is er de website van Invisible Works. Op deze website plaatsen Nick Stone en Andy McNab foto's en blogs over geschiedenis, erfgoed en het landschap.⁴⁵ Zo brengen ze bijvoorbeeld oude vliegvelden uit de Tweede Wereldoorlog in kaart. Met behulp van georefereren plaatsen ze oude luchtfoto's op recente luchtfoto's. Dit doen ze ook met luchtfoto's van loopgraven uit de Eerste Wereldoorlog. Dit geeft de

⁴⁴ "Standing with Giants," geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.standingwithgiants.co.uk/>

⁴⁵ "Invisible works" geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.invisibleworks.co.uk/>

beschouwer een goed beeld van hoe oorlogslandschappen veranderen en oorlogssporen verdwijnen of juist nog zichtbaar blijven.

Ook worden er complexere digitale technieken zoals *augmented reality* en *virtual reality* gebruikt bij het herdenken. Zo konden er bij de Nationale Kinderherdenking met behulp van AR verhalen over oorlog en het belang van leven in vrede en vrijheid op televisie verteld worden.⁴⁶ Dutch Tilt Studios heeft een korte VR documentaire over de Tweede Wereldoorlog gemaakt.⁴⁷

Al deze digitale technieken worden ook gebruikt om de Tweede Wereldoorlog in *videogames* te presenteren. Een voorbeeld hiervan is het spel *Post Scriptum - The Bloody Seventh* van het Franse bedrijf Periscope Games. In dit spel herleeft de speler de slag om Arnhem.⁴⁸ Volgens de makers is er vooral veel tijd gaan zitten in het namaken van een 3d versie van de Eusebiuskerk. Dit deden ze met behulp van historische beelden. Ook bouwwerken als het oude gemeentehuis, het voormalige station en de John Frostbrug en plekken als Doorwerth, Driel en Oosterbeek werden in de game nagemaakt. Voor de simulatie hadden de makers van de *Post Scriptum* toegang tot archieven van musea en verzamelaars. Zo konden historische foto's waaronder luchtfoto's van de Royal Airforce tijdens het maakproces gebruikt worden.⁴⁹

In 2019 werd dit computerspel gepresenteerd en gespeeld tijdens *Bridge to Liberation*.⁵⁰ Bij de presentatie in een Pathé bioscoop was Gelderse gedeputeerde Peter Drenth aanwezig en zei dat de spelende jongeren ook vooral moesten denken aan mensen die tegenwoordig naar conflictgebieden worden gestuurd om te vechten voor vrijheid. De jongeren die de oorlog naspeelde ontvingen ook een briefing met militaire ondertoon van ex-legerofficier Thijs van der Laan. Hij zei onder andere "Zoals u kunt zien is dit de rivier de Rijn, tot deze linie zit het vol met Duitsers." Van der Laan vertelde ook dat de gemiddelde leeftijd onder de soldaten 18 jaar was en dat ze stierven voor andermans vrijheid. Bovendien werd er de onder veel jongeren bekende

⁴⁶ "Virtuele tanks en gevechtsvliegtuigen bij Nationale Kinderherdenking Madurodam," Omroepwest, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.omroepwest.nl/nieuws/4001566/Virtuele-tanks-en-gevechtsvliegtuigen-bij-Nationale-Kinderherdenking-Madurodam>

⁴⁷ "World 2 war VR documentaire" Dutch Tilt Studios, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.dutchtiltstudios.nl/uncategorized/world-2-war-vr-documentaire/>

⁴⁸ "The bloody seventh de slag om Arnhem voor gamers onder wie Milan Knol," Gelderlander, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.gelderlander.nl/arnhem/the-bloody-seventh-de-slag-om-arnhem-voor-gamers-onder-wie-milan-knol-br~a13533d6/>

⁴⁹ "In dit simulatiespel waan je jezelf in het Arnhem van de Tweede Wereldoorlog," Gelderlander, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.gelderlander.nl/arnhem/in-dit-simulatiespel-waan-je-jezelf-in-het-arnhem-van-de-tweede-wereldoorlog~aa01c036/>

⁵⁰ *Bridge to Liberation* is een organisatie die zichzelf als doel hebben gesteld op een nieuwe manier en voor een breed publiek stil te staan bij de gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog. 'Hoe betrek je jongeren bij de Tweede Wereldoorlog en specifiek bij de slag om Arnhem?' Is een vraag die *Bridge to Liberation* zichzelf stelt.

vlogger Milan Knol voor het evenement ingezet.⁵¹ Hij staat als ‘lokkertje’ op de poster van het evenement waarbij jongeren oorlogje spelen.

Oorlog computerspel in bioscoopzaal in Arnhem, foto door Gerard Burgers

3.3.4 Verenigd Koninkrijk

Het is goed om te kijken naar hoe andere landen verhalen uit de Tweede Wereldoorlog presenteren. Daarom zal ik hieronder een aantal voorbeelden uit het Verenigd Koninkrijk behandelen. Ook in het Verenigd Koninkrijk hebben kastelen en landgoederen een belangrijke rol tijdens de Tweede Wereldoorlog gespeeld. Deze plekken kregen nieuwe functies, van militaire trainingskampen tot onderkomens voor evacuees.⁵² In Nederland kan men veel leren van de manier waarop Verenigd Koninkrijk omgaat met de herdenking en het vertellen van oorlogsgebeurtenissen.

Ten eerste vindt er op Powis Castle te Welschpool in Wales een tweejarig project ‘Worlds apart in War’ plaats. Powis Castle bood tussen 1939 en 1946 onderdak aan een meisjesschool.⁵³ In samenwerking met de lokale gemeenschap worden verhalen en herinneringen verzameld over de mensen die in de Tweede Wereldoorlog naar Powis Castle kwamen. De verhalen die de gemeenschap hierover vertelde werden opgenomen. Deze opnamen zouden hedendaagse

⁵¹ “The bloody seventh de slag om Arnhem voor gamers onder wie Milan Knol,” Gelderlander, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.gelderlander.nl/arnhem/the-bloody-seventh-de-slag-om-arnhem-voor-gamers-onder-wie-milan-knol-br-a13533d6/>

⁵² “Places with Second World War Connections,” National Trust, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.nationaltrust.org.uk/lists/places-with-second-world-war-connections>

⁵³ “World War Two memories wanted for Powis Castle exhibition,” bbc news, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.bbc.com/news/uk-wales-49525133>

bezoekers van het kasteel kunnen laten nadenken over hoe het is om tijdens oorlog bang en van familie gescheiden te zijn. In het kasteel werd een replica van een keuken uit de jaren 40 getoond. Bezoekers worden door vrijwilligers door de tentoonstelling mee terug in de tijd genomen. Terwijl de bezoekers plaatsnemen in een *morrison shelter* in de replica keukens horen zij het verhaal uit de oorlog en worden zo volledig in deze ervaring ondergedompeld.⁵⁴

Ergens anders in de kelders Powis Castle heeft de bezoeker de mogelijkheid om in een *Anderson shelter* plaats te nemen. Terwijl men in deze schuilplaats plaats neemt wordt er door middel van geluid een luchtaanval nagebootst. Volgens Emma Thompson, de directrice van Powis Castle, hebben veel omwonenden van het kasteel tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol gespeeld. Ze verwelkomde en zorgde voor evacuees, werkte op het omliggende platteland en ving oorlogsgevangenen op. Thompson vindt het belangrijk om deze belangrijke periode in de geschiedenis van Welshpool vast te leggen.⁵⁵

Bij 'World apart in War' wordt veel gebruik gemaakt van persoonlijke verhalen en herinneringen aan de oorlog. Door middel van oral history worden bezoekers ondergedompeld in het verhaal. Ze horen dit verhaal terwijl men zich in een reconstructie binnen het kasteel bevindt. De herinneringen die verteld worden zijn werkelijke herinneringen terwijl het decor nagebootst is. Dit nagebootste decor bevindt zich echter wel in een authentieke kasteel. Men kan stellen dat de herinneringen authentiek is en de setting enigszins uit een *staged authenticity* bestaat.

In Trengwainton Garden in Cornwall is een moestuin uit de Tweede Wereldoorlog gereconstrueerd. Deze groentetuin was onderdeel van het Dig for Victory programma waarbij de voedseltekorten bestreden moesten worden. Iedere achtertuintuin en beschikbare vierkante meters openbare ruimte werd gebruikt om voedsel te produceren. Het Women's Land Army begon om deze reden met het verbouwen van groente. De opkomst van deze tuinen had een grote impact op het Britse landschap. Zo kwamen er tuinen in berm van wegen, Londense stadsparken en op school speelvelden. In Trengwainton is zo'n moestuin zo nauwkeurig mogelijk op de oorspronkelijk plek gereconstrueerd. De tuinen zijn beplant met de dezelfde gewassen als in de oorlogstijd.⁵⁶

Opvallend is dat de tuin uit de Tweede Wereldoorlog door Trengwainton ook weer actueel wordt gemaakt. Op de website van de National Trust staat dat door de stijgende brandstof- en voedselprijzen het thema zelfvoorzienendheid weer net zo relevant wordt als in de jaren 40. Ze zeggen hierover het volgende: "With rising fuel and food prices, the topic of self sufficiency is just as relevant now as it was in the 1940s. Come and experience Trengwainton's Dig for Victory allotment and perhaps you'll be inspired to have a go at growing your own."⁵⁷

⁵⁴ "Powis Castle looking for people remember WWII," Country Times, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.countytimes.co.uk/news/17786874.powis-castle-looking-people-remember-wwii/>

⁵⁵ *ibid.*

⁵⁶ "Trengwainton garden dig for victory," National Trust, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.nationaltrust.org.uk/trengwainton-garden/features/trengwainton-garden-dig-for-victory->

⁵⁷ *ibid.*

reconstructie WOII groentetuin Trengwainton, foto thenationaltrust.org.uk

Het landhuis Hughenden speelde ook een bijzondere rol in de Tweede Wereldoorlog. Op dit huis in Buckinghamshire bevond zich in de oorlogsjaren een geheime cartografie afdeling van het Britse leger. In de kelder van Hughenden heeft een tentoonstelling over deze periode plaatsgevonden. Door middel van foto's werd de situatie van tijdens de oorlog getoond. Op deze foto's was te zien hoe het oude interieur van het huis is vervangen door grote werktafels van de kaartenmakers. Volgens Ben Cowell, die een blog over deze tentoonstelling schreef was de tentoonstelling in de kelder net zo populair als de vaste tentoonstelling in de rest van het huis. Dit laat volgens Cowell de behoefte onder het publiek naar Tweede Wereldoorlog verhalen zien.⁵⁸

Ook Blickling Estate speelde een rol in de Tweede Oorlog. Het werd gebruikt als basis voor de RAF. Sinds 1995 huist er op Blickling een tentoonstelling met objecten, documenten en orale geschiedenis gerelateerd aan de RAF en groeit hier een tentoonstelling. Het museum bevindt zich op de exacte plek die werd gebruikt om militairen onder te brengen.⁵⁹ Dit is dus een tentoonstelling die een duidelijke en historische correcte relatie met de plek heeft.

In het Verenigd Koninkrijk wordt veel gedaan met persoonlijke verhalen en herinneringen uit de Tweede Wereldoorlog. Dit persoonlijke element zorgt ervoor dat de bezoeker zich direct aangesproken voelt.

⁵⁸ "The country house at war," Bens palimpsest, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://benspalimpsest.blogspot.com/2016/06/the-country-house-at-war.html>

⁵⁹ "Blickling Estates features the RAF Oulton museum," National Trust, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.nationaltrust.org.uk/blickling-estate/features/the-raf-oultton-museum>

3.4 Conclusie

Iedere situatie is weer anders en vraagt om een andere benadering. Zo zijn er bij ieder verhaal verschillende partijen betrokken in het verleden en het heden. De onderwerpen verschillen van elkaar en ieder verhaal vraagt om een eigen methode. Daarnaast telt persoonlijke smaak en voorkeur ook mee. Zo zien we op slot Loevestein een uitvoering die ingetogen en eenvoudig is gehouden en bij de Airborne experience een dramatische uitvoering.

4. Het verhaal vertellen op Zypendaal en Gulden Bodem

Op landgoed Zypendaal en Gulden Bodem in Arnhem ziet het Gelders Landschap en Kastelen nog mogelijkheden tot het vertellen van het verhaal van de Tweede Wereldoorlog. Deze landgoederen bestaan voor het grootste deel uit openbare ruimte en ontvangen dan ook veel publiek. De parken worden veelal gebruikt om te recreëren. Door de aanwezigheid van publiek kan hier een verhaal verteld of getoond worden dat door een groot aantal mensen zou kunnen bereiken.

4.1 Het verhaal

Nadat de belangrijke regentenfamilie Brantsen tussen 1762 en 1764 huis Zypendaal laat bouwen. In 1868 wordt Alwina Brantsen geboren. Alwina is de dochter van de op Zypendaal wonende Willem Gerard baron Brantsen en Anita Agnes Clementine Bohlen.⁶⁰ In 1894 trouwt Alwina Brantsen met de Duitser Karl Leopold Graf von der Goltz. Tussen de oranjerie en het koetshuis op Zypendaal werd voor hun huwelijk een grote sierboog gebouwd. Na hun huwelijk gaan von der Goltz en Brantsen in Potsdam wonen en later keren zij terug.

Karl Leopold Graf von der Goltz behoorde tot de hofhouding van keizer Wilhelm II, hij was een van zijn vleugeladjutanten. Toen Keizer Wilhelm II in 1918 naar Nederland kwam volgde ook von der Goltz en Brantsen. Ook in Nederland hielden von der Goltz en de voormalige Keizer goed contact. Hij kwam veel langs op Huis Doorn. Ook ontving von der Goltz Duitse relaties en

⁶⁰ "De lotgevallen van een uniek Arnhems echtpaar," Het Willem Tiemens archief, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://airbornearnhem.nl/WillemTiemens/Brantsen.htm>

ging hij jagen met vrienden.⁶¹ Door de Duitse afkomst van von der Goltz en de Nederlandse afkomst van Brantsen ontstonden er vanaf de Tweede Wereldoorlog loyaliteitsconflicten tussen het echtpaar. Tijdens de oorlog liet von der Goltz een begraafplaats voor Duitse militairen aanleggen. Deze Ehrenfriedhof bevond zich op het huidige Schaarsbergen. Tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog pleegde von der Goltz zelfmoord op Gulden Bodem. In de nacht van 12 op 13 april 1945 werd de rentmeesterswoning, Gulden Spijker van rentmeester Willem Tiemens, getroffen door een granaat en brandde geheel af.⁶²

4.2 Kansen voor presentatie en nader onderzoek

De Ehrenfriedhof is na de oorlog verplaatst naar een andere locatie. Het zou interessant zijn waarom dit is gebeurd. Had dit te maken met het feit dat men na de oorlog geen Duitse begraafplaats in Nederland wilde hebben? Was er in die tijd alleen ruimte voor het herdenken van Nederlandse helden en slachtoffers?

Ook naar de zelfmoord van Karl Leopold Graf von der Goltz kan meer onderzoek gedaan worden. Het schijnt namelijk dat hij werd begraven op het gazon van Gulden Bodem en dat zijn lichaam veel later pas is verplaatst. Waar bevond zich oorspronkelijk het graf van deze hoofdpersoon?

Verder is ook de vernietiging van de rentmeesterswoning een belangrijke gebeurtenis om nader te onderzoeken. Het lijkt erop dat er tegenwoordig nog delen van het fundament op de bosbodem zichtbaar zijn. Rentmeester Tiemens speelde ook een belangrijke rol in de gebeurtenissen op Zypendaal en Gulden Bodem. Hij had veel contact met de familie en is van veel van de gebeurtenissen getuige geweest. Behalve deze menselijke getuigen zijn er ook niet-menselijke getuigen van deze gebeurtenissen geweest. Deze hebben onder andere de vorm van drie reusachtige oude eiken. Deze bomen staan nog steeds op Gulden Bodem, vlakbij de voormalige rentmeesterswoning. Deze waardevolle elementen uit het landschap lenen zich goed voor de start van een vertelling. Ze zijn tastbare overlevenden van een onstuimig verleden.

⁶¹ Ibid.

⁶² “De lotgevallen van een uniek Arnhems echtpaar,” Het Willem Tiemens archief, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://airbornearnhem.nl/WillemTiemens/Brantsen.htm>

De drie monumentale eiken met daarachter rechts de locatie van de voormalige rentmeesterswoning, foto auteur

4.3 Presentatie mogelijkheden

De verhalen uit de Tweede Wereldoorlog op Zypendaal en Gulden Bodem kunnen op meerdere manieren verteld worden. Eén mogelijkheid om het verhaal te vertellen is door middel van een podcast waarbij men al luisterend over Zypendaal en Gulden Bodem loopt. Men kan hierbij ook denken aan de inzet van een techniek die door middel van gps detecteert waar de wandelaar zich bevindt. Op die manier kan het verhaal veranderen afhankelijk van waar de deelnemer wandelt. Als de wandelaar zich bijvoorbeeld in de buurt van de monumentale eiken en de voormalige rentmeesterswoning bevindt zal hier een verhaal over te horen zijn. Terwijl als de bezoeker zich vlakbij de plek bevindt waar von der Goltz overleed de luisteraar het verhaal van von der Goltz te horen krijgt. Een bedrijf dat deze techniek beheerst is bijvoorbeeld IJsfontein Interactive Media.

Een andere manier om het verhaal van de twee landgoederen te vertellen is door middel van kunst. Afhankelijk van de kunstenaar kunnen hier uiteraard veel verschillende wegen worden ingeslagen. Bovendien zijn landgoederen volgens mij geschikte plekken voor kunst die de historische gelaagdheid van het landschap zichtbaar maakt. Het vertellen van een verhaal door middel van kunst kan namelijk ook in combinatie met landschapsarchitectuur die geschiedenis zichtbaar maakt.

Ook foto's en informatieborden op een wandelroute over de landgoederen zouden goed kunnen werken. Deze foto's kunnen bijvoorbeeld oude foto's van het landschap zijn. Op deze manier kan het publiek oude situaties van het landschap vergelijken met het huidige landschap. Samen

met de informatieborden kan deze aanpak zorgen voor een beter historisch besef en een historisch correcte voorstelling bij de bezoekers van Zypendaal en Gulden Bodem.

Tijdens het nagesprek van de presentatie van mijn onderzoek kwamen er nog een enkele interessante zaken naar voren. Zo vond men het Engelse voorbeeld van de groentetuin in Trengwainton een bijzondere manier van de geschiedenis vertellen. Mogelijk is er zoiets ook mogelijk op de plek van de voormalige moestuin van Gulden Bodem. Dit zou men dan actueel en praktisch kunnen maken door speciale vrijheidsmaaltijden op 5 mei op het landgoed te organiseren. Het eten van deze maaltijd bestaat daarbij dan uiteraard uit groente uit de moestuin. Verder vroeg men zich ook af of er een bepaald universeel beeldmerk voor de KBL's en de Tweede Wereldoorlog te bedenken valt. Dit is iets om over na te denken. Echter zou men ook kunnen pleiten voor het gebruik van het al bestaande fakkel logo van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Hierdoor kunnen de kastelen, buitenplaatsen landgoederen onderdeel van de nationale herdenking. Zo zou er landelijk meer aandacht voor dit oorlogserfgoed kunnen ontstaan.

4.3 Conclusie en eigen visie

Bij een mogelijke presentatie van de oorlogsverhalen op Zypendaal en Gulden Bodem. Kan voor een persoonlijke invalshoek gekozen worden. Ik heb ervaren dat dit goed werkt en lang boeiend blijft. Zo zou men bijvoorbeeld rentmeester Willem Tiemens zijn persoonlijke verhaal en ervaringen van de familie kunnen vertellen. Ook zou men een gesprek tussen de drie monumentale eiken kunnen plaats laten vinden. Hierbij moet men echter wel opletten dat dit niet te veel vermaak en te weinig een pure vertelling wordt. Daarnaast dient er niet met een zwart-witte blik naar heldendom en ouderschap gekeken te worden. Tot slot zou het mooi zijn als het Landschap betrokken kan worden bij een presentatie. Dit kan bijvoorbeeld in de vorm van een groentetuin met een koppeling aan de oorlog. Zo wordt het landschap van de landgoederen Zypendaal en Gulden Bodem een plaats van herinnering, oftewel een Lieu de memoire.

Bronnen

Literatuur:

Hoogeveen, Henk. "Achter de Rododendrons" Masterscriptie, Vrij Universiteit Amsterdam, 2013

Jong, Erik de. *Ian Hamilton Finlay. Et In Arcadia Ego*. (Den Haag: Stroom 2000) 34-38.

Keizer, Madelon en Marije Plomp, red., *Een open zenuw: Hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2010)

Meulen, Froukje van der, "Kastelen in oorlogstijd: De omgang met de Tweede Wereldoorlog in de presentatie van Nederlandse kastelen, buitenplaatsen en landhuizen"(Masterscriptie, Universiteit van Amsterdam, 2010)

Nora, Pierre "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire" *Special Issue: Memory and Counter-Memory*, nr. 26 (voorjaar 1989)

Pekelder, Jacco 'De Hohenzollerns: missing link tussen Keizerrijk en Derde Rijk' lezing Jacco Pekelder bij de opening van de tentoonstelling *De Keizer en het Derde Rijk* op 1 oktober 2020

Purmer, Michiel *Het landschap bewaard: Natuur en erfgoed bij Natuurmonumenten* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2018)

Ronnes, Hanneke en Conrad Gietman, "De laatste oorlog van het kasteel: kastelen en buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog". Essay 'Dag van het Kasteel 2020'

Vree, Frank de en Rob van der Laarse, red., *De dynamiek van de herinnering: Nederland en de Tweede Wereldoorlog in een internationale context* (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2009)

Overige:

"Barones in Oorlogstijd" Slot Zuylen Themamagazine (voorjaar 2020)

"Immaterieel erfgoed als proeftuin van een mondialiserende samenleving" Kennisagenda 2017-2020 door het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland

Websites:

"Villa Hartenstein," Airborne museum geraadpleegd op 15 december, 2020,
<https://www.airbornemuseum.nl/villa-hartenstein>

"Directeur van Airborne museum Hartenstein in Oosterbeek hoopt op betere tijden na coronastilte," Gelderlander, geraadpleegd op 15 december, 2020,
<https://www.gelderlander.nl/renkum/directeur-van-airborne-museum-hartenstein-in-oosterbeek-hoopt-op-betere-tijden-na-coronastilte~a06a9344/>

"Joegoslavië veteraan Ronnie Weijers nieuwe directeur Airborne museum," Gelderlander geraadpleegd op 15 december, 2020,
<https://www.gelderlander.nl/renkum/joegoslavië-veteraan-ronnie-weijers-nieuwe-directeur-airborne-museum~aefc1900/>

"Perimeterwandeling," Airborne museum, geraadpleegd op 15 december, 2020
<https://www.airbornemuseum.nl/activiteit/perimeterwandeling>

Jacco Pekelder, "Dromen van de monarchie: Wilhelm en de nazi's" Geschiedenis magazine
<https://www.huisdoorn.nl/files/25-27-gsm20-tds-nr-4-2.pdf>

"Cultuur onder vuur," Slot Loevestein, geraadpleegd op 15 december, 2020
<https://www.slotloevestein.nl/activiteiten/cultuur-onder-vuur/>

'Verscheurd eiland' door Kossmanndejong geraadpleegd op 15 december, 2020
<https://www.kossmanndejong.nl/nl/project/bunker-texel/>

"Activiteiten en evenementen" Geldersch Landschap en Kastelen, geraadpleegd op 15 december 2020,
<https://www.glk.nl/landschappen-kastelen/activiteiten-excursies/?pagina=547&locatie=9>

"Et in Arcadia Ego," National Galleries Scotland, geraadpleegd op 15 december, 2020,
<https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/281/et-arcadia-ego>

"New instalation - Beyond the Atlantic Burden," geraadpleegd op 15 december, 2020
https://www.raaaf.nl/en/news/1150_new_installation_beyond_the_atlantic_burden

"Standing with Giants," geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.standingwithgiants.co.uk/>

"Invisible works" geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.invisibleworks.co.uk/>

"Virtuele tanks en gevechtsvliegtuigen bij Nationale Kinderherdenking Madurodam," Omroepwest, geraadpleegd op 15 december, 2020,
<https://www.omroepwest.nl/nieuws/4001566/Virtuele-tanks-en-gevechtsvliegtuigen-bij-Nationale-Kinderherdenking-Madurodam>

"World 2 war VR documentaire" Dutch Tilt Studios, geraadpleegd op 15 december, 2020,
<https://www.dutchtiltstudios.nl/uncategorized/world-2-war-vr-documentaire/>

"The bloody seventh de slag om Arnhem voor gamers onder wie Milan Knol," Gelderlander, geraadpleegd op 15 december, 2020,
<https://www.gelderlander.nl/arnhem/the-bloody-seventh-de-slag-om-arnhem-voor-gamers-onder-wie-milan-knol-br~a13533d6/>

"In dit simulatiespel waan je jezelf in het Arnhem van de Tweede Wereldoorlog," Gelderlander, geraadpleegd op 15 december, 2020,
<https://www.gelderlander.nl/arnhem/in-dit-simulatiespel-waan-je-jezelf-in-het-arnhem-van-de-tweede-wereldoorlog~aa01c036/>

"Places with Second World War Connections," National Trust, geraadpleegd op 15 december, 2020,
<https://www.nationaltrust.org.uk/lists/places-with-second-world-war-connections>

"World War Two memories wanted for Powis Castle exhibition," bbc news, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.bbc.com/news/uk-wales-49525133>

"Powis Castle looking for people remember WWII," Country Times, geraadpleegd op 15 december, 2020,
<https://www.countytimes.co.uk/news/17786874.powis-castle-looking-people-remember-wwii/>

"Trenwainton garden dig for victory," National Trust, geraadpleegd op 15 december, 2020,
<https://www.nationaltrust.org.uk/trenwainton-garden/features/trenwainton-garden-dig-for-victory->

"The country house at war," Bens palimpsest, geraadpleegd op 15 december, 2020,
<https://benspalimpsest.blogspot.com/2016/06/the-country-house-at-war.html>

“Blickling Estates features the RAF Oulton museum,” National Trust, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://www.nationaltrust.org.uk/blickling-estate/features/the-raf-oulton-museum>

“De lotgevallen van een uniek Arnhems echtpaar,” Het Willem Tiemens archief, geraadpleegd op 15 december, 2020, <https://airbornearnhem.nl/WillemTiemens/Brantsen.htm>